

Row

DONALD NIEDEKKER *Rouw*

BERICHTEN

gedachten, herinneringen, notities
bij het overlijden van ma

4 september 2020 – 2 februari 2021

KOPPERNIK

Copyright ©2024 Donald Niedekker
Afbeelding voorzijde Hilma af Klint, *The Swan*, No. 1,
Group IX/SUW, 1915 (detail)
Vormgeving Koppernik

ISBN 978 90 834 1196 5 / NUR 320
www.koppernik.nl

Vooraf

Mijn moeder kreeg eind 2018 de diagnose alvleesklierkanker. Ze was toen 81. Bijna twee jaar later overleed ze, zoals ze het zich had gewenst in een hospice via euthanasie. Ze had decennia eerder vastgelegd dat haar lichaam ter beschikking van de wetenschap zou worden gesteld.

Ik besloot de volgende dag, zaterdag 5 september 2020, spontaan en zonder vooropgezet plan mijn moeder te gedenken met kleine, voor haar betekenisvolle handelingen. Een t-shirt uit Denemarken dragen, dat ze me ooit had gegeven, luisteren naar een muziekprogramma waarvan ze hield, een verhaal uit haar favoriete bundel van Tsjechov lezen of, zoals op de ochtend na haar overlijden, in zee zwemmen ter hoogte van waar wij in Egmond onze zomeridylles hadden beleefd.

Zonder enig idee over hoe lang ik het zou blijven doen gaf ik met deze weinig spectaculaire, maar heilzame blijken van eerbetoon impulsief vorm aan mijn rouw. Ze bewaarden de nabijheid van mijn moeder (of de illusie daarvan, maar dat is voor wie rouwt voldoende), en tegelijk voorzagen ze mijn verdriet van een bedding en van referentiepunten. Uiteindelijk zou mijn dagelijkse ritueel vijf maanden omspannen, tot 2 februari het volgende jaar, mijn moeders verjaardag.

Van dit gedenken deed ik consequent verslag in mijn dagboek, dat ik weliswaar vanaf mijn tienerjaren bijhoud, maar uiterst wisselvallig, zeker niet dagelijks en vaak meer als een notitieschrift dan als getuige van mijn wederwaardigheden en gevoelens.

Het gedenken en het schrijven erover veranderden in de loop van de vijf maanden. De aanvankelijk losse memoires, opgehangen aan een willekeurige, vaak pas op de dag zelf gekozen handeling, kregen naarmate de emotionele nood afnam meer samenhang en mondden uit in een min of meer chronologische schets van het leven van mijn moeder. Zoals ik het in mijn dagboek ergens constateer, de schrijver nam de pen over van de rouwende zoon.

Ik begaf mij op enigszins onbekend terrein. Psychologisering speelt immers geen vooraanstaande rol in mijn werk. Ook mijn dagboeken gebruik ik niet, zoals gezegd, voor een uitstorting van gevoelens, veeleer voor beschouwingen en stijloefeningen.

Nu stond ik voor de opgave me te verhouden tot een meer dan essentieel gevoel, verdriet om de dood van mijn moeder. Maar juist het rouwen, de bewust gezochte handelingen vol herinnering verhoogden mijn gevoeligheid en stelden me in staat een leven, dat van mijn moeder, in al zijn stadia te volgen, te beschrijven en ook na te leven. Het schrijven werd een tot leven wekken.

In de literatuur houdt het dagboek zich op in het veld van de memoires, autobiografieën, brievenboeken, notitieschriften en, daar wordt de verwantschap vager, de aforismeverzamelingen en de abecedaria. Niet de hoge vlucht van de verbeelding maar actualiteit, het waargebeurde, een kijkje in het private (al heeft dat sinds de opkomst van de reality-tv zijn exclusiviteit en altijd al dubieuze aantrekkelijkheid onderhand verloren), correspondentie, getuigenissen, kortom tek-

sten waarvan je tijdens het lezen als het ware de inkt ruikt en die voor je ogen ziet opdrogen.

De scheiding tussen fictie en feit, fantasie en biografie is niet van zin verstoken (in de politiek, journalistiek en rechtspraak is ze van levensbelang), kunst wil echter, naast veel andere zaken, grenzen overschrijden, genres met elkaar vermengen en uitgangspunten dermate op de spits drijven dat ze in hun tegendeel omslaan.

In de literatuur springen wat dit betreft de gefingeerde memoires, het fictieve dagboek en het verhaal in brieven het meest in het oog. Denk aan de 175 brieven waarmee Betje Wolff en Aagje Deken de *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* vertellen, onlangs in een fraaie hertaling van Tonnus Oosterhoff verschenen, of *Dokter Glas* van Hjalmar Söderberg, de in dagboekfragmenten vastgelegde worsteling van een arts met zijn liefde voor een patiënte. In *Dagboek van een gek* van Gogol pent de hoofdpersoon de datum 'Het jaar 2000, de 43ste april' neer. Kolder, of realistisch gezien de mentale staat van de scribent?

In egodocumenten wordt geregeld de kunstgreep van de verbeelding toegepast, al is het maar in de keuze van de levensfragmenten, hun collage, in het gebruik van beeldspraak en tijdsprongen. Het hoogst persoonlijke en puur autobiografische werk van Annie Ernaux zit vol vervreemdende ingrepen als invoegingen van agendanotities, krantenkoppen en opsommingen, waarbij ze niet schuwt de regels omtrent interpunctie en alinea-indeling los te laten. De notities van Francisco Umbral, als actuele opnames van het dagelijks leven in kranten gepubliceerd, krijgen door hun hoge dichtheid

aan metaforisch taalgebruik een poëtische, de werkelijkheid overstijgende ongrijpbaarheid.

Mijn dagboek van rouw en eerbetoon draaide onvoorzien – dat is een van de charmes van dagelijkse notities – uit op een schets van mijn moeders leven, haar huwelijk en ons gezin, waarbij ik meer dan eens een beroep deed op zowel inbeelding als verbeelding. Het is geen biografie van mijn moeder. In dat geval had ik, om maar wat te noemen, systematisch alle mensen uit haar omgeving moeten spreken, vrienden, oud-collega's, familie, mensen met wie ze in conflict was, vrienden met wie de vriendschap verwaterde of door ruzie verloren ging.

Van de doden niets dan goeds, zo ondervond ik Chilons wijsheid, niet omdat ik blind was voor de minpunten van mijn moeder, maar ik wilde kennelijk, in de precaire periode van gedenken, het intieme van dat rouwend herinneren in liefdevolle aandacht beleven. Ook in deze bevangenheid door het moment getuigt een dagboek van zijn unieke waarde. *Waarachtige beschrijvingen uit de permafrost*, dat in 2022 zou verschijnen en waaruit ik, dat wil zeggen uit een eerste versie, in de hospice mijn moeder voorlas, heet in mijn dagboek nog *Brief uit de permafrost*.

Nu, vier jaar later, besluit ik tot publicatie van mijn aantekeningen, die in eerste instantie een privaat doel dienden. Naast de bekoring van het direct opgetekende, kunnen ze voor anderen mogelijk een voorbeeld bieden van rouwen in seculiere tijden. Niet een voorbeeld dat moet worden nagevolgd, wel een dat kan aansporen tot een eigen, unieke vorm van ver-

werking van verdriet. Het dagboek toont bovendien sprongsgewijs, inzoomend en weer afstand nemend hoe een gewoon leven in harmonie met de tijdgeest gestalte krijgt.

Tot slot wil ik enige namen uitleggen die meteen in het begin van het dagboek opduiken. Mijn moeder heeft zich consequent met haar meisjesnaam genoemd, Nel Niedekker-Arends. De voornaam van mijn eind 2022 overleden vader is Bart. Mijn zus heet van geboorte Jolande maar ze is zich later Loes (haar tweede naam) gaan noemen, mijn in 2014 overleden broer Roeland kortte zijn naam graag af tot Roel. Zijn vrouw Annemieke was bij de euthanasie van mijn moeder. Hun kinderen zijn Kim, Ilse en Rob. De kinderen van Brian, de Amerikaanse tweede man van Loes, heten Eleanor, Luke en Zora. Mijn moeder kon Luke in haar laatste uren gelukwensen met een behaald examen. Ze nam twee dagen voor haar overlijden via de telefoon afscheid van mijn vriendin Zjan, vroeg naar Harold in Wenen, mijn vriend-fotograaf met wie ik meerdere boeken heb gemaakt, en ze vond het fijn in de hospice mijn studiegenoot Co, in de jaren tachtig een huisvriend, nog een keer te ontmoeten.

VRIJDAG 4 SEPTEMBER

Ma en pa zitten op bed. Ma is te moe om naar de tafel drie meter verderop te lopen. Het kost haar te veel energie. ‘En dan moet ik straks weer terug,’ zegt ze met een zware zucht. De eerste week in de hospice zat ze op de bank, de tweede week aan tafel, vandaag, haar laatste dag, blijft ze op bed.

Ze kijkt blij om zich heen. Het is eindelijk zover. Het kan haar niet snel genoeg twee uur zijn. Ze werpt geregeld een blik op haar horloge.

We praten over oude vrienden, Jaap en Ien Hazelhoff, de tijd met Ina Damhuis en Gerrit, die met Arie en Ron, het oliebol-len bakken en luisteren naar *Diskotabel*.

Als er een stilte valt zegt ze lankmoedig: ‘Jaaa... wat zal ik zeggen... Hebben jullie nog vragen?’

De ambulancebroeders komen om het infuus te plaatsen. De verpleegkundige van de hospice moet daarna de mouwen van het jasje opnieuw goed doen omdat het hemd daaronder opgestroopt zit. ‘Mannen...’ zegt ze hoofdschuddend, even een blik van vrouwelijke verstandhouding met ma wisselend.

Annemieke komt erbij. We dragen mondkapjes, zeker bij de euthanasie. De arts heeft lichte verkoudheidsverschijnselen. Hij is vanochtend getest. Vanavond krijgt hij de uitslag.

Ma heeft een kaars bewaard van Roel uit de tijd van zijn scholierenonderneming op het Pascal College. Als onderdeel van het vak economie moesten de leerlingen een eigen bedrijf

opzetten. Roel verkocht kaarsen. Ma geeft de blanke kaars samen met drie kleurrijke kaarsen voor de kinderen aan An-nemieke, die volschiet.

Als Brian vertelt dat Luke is geslaagd voor het afsluitend examen op de militaire academie glundert ma van trots en roept een vreugdekreet.

En zo vergaat de tijd. De laatste uren, het laatste uur, het laatste halfuur nadat een verpleegster een broekje heeft ver-vangen.

Een voor een omarmen we ma, ma en pa samen. Wat zal de anatomische les te zien geven, vraag ik. Welke wonderen zal haar blootgelegde hart tonen. Het kunnen de bouwstenen voor een roman zijn. Ze straalt van pret. ‘Doe dat.’ ‘Ja, Rem-brandt kan er ook in optreden en Sweelinck.’ Ze vlijt haar hoofd glimlachend op pa’s schouder. ‘Ga je in die roman als-nog naar een snijtafel in Stockholm.’

De arts verschijnt, met mondkapje voor. We zetten het bed van de wand zodat we eromheen kunnen staan. Pa, Loes en ik zitten op het bed.

De arts heeft vijf spuiten. De eerste is om de prikplek te ver-doven. De tweede bevat een slaapmiddel voor een roes. Pas de vierde spuit is een sterk spierverslappend middel. De arts vraagt ma of haar wens onveranderd is. Hij doet blauwe latex handschoenen aan, pakt de eerste spuit.

Ma zit rechtop met kussens in haar rug. ‘Ik voel niks,’ zegt ze als ze ziet dat de eerste spuit wordt weggeglgd.

Haar gezicht is smal geworden de laatste weken. Als ze lacht heeft het een meisjesachtige twinkeling, maar als ze vanwege haar slechte gehoor hopeloos of moedeloos is verstrakt het tot

een scherpe tronie. En dan keert de rust terug met een sereen blijde uitstraling of een tikkeltje afwezige inzichzelfgekeerdheid.

Nu begint ze over de euthanasie van haar moeder te vertellen. ‘Toen Moeke de eerste pil had gekregen merkte ze weinig. Dus zei ze: “Er gebeurt niks.” Toen kreeg ze een tweede pil.’

De arts pakt de spuit met de verdoving waardoor ze in een diepe slaap zal vallen. We doen snel onze mondkapjes naar beneden zodat ze in haar laatste momenten onze volle gezichten ziet. De spuit is amper voor een kwart leeg of haar hoofd knikt opzij. Haar mond valt open. Ze is overleden. Met een minimaal zetje. De arts moet conform de regels alle doses toedienen. Pas na de vijfde spuit voelt hij haar pols. Loes wrijft over de rug van pa die in tranen is. Ik streel door het dunne haar van ma, haar gezicht is warm, haar handen zijn warm.

De GGD-arts is snel ter plekke. Ze constateert dat de euthanasie er ‘schoon’ uitziet. Ze geeft namens de officier van justitie het lichaam officieel vrij. Loes belt naar het UMCG dat het lichaam kan worden opgehaald. Ma gaat naar het universitaire ziekenhuis in Groningen. Ze heeft, pa ook, haar lichaam ter beschikking van de wetenschap gesteld.

Nu volgt een andere tijd van wachten en afscheid. Ditmaal niet naast een naar euthanasie uitziende moeder maar bij een dode moeder, die een beetje is opgemaakt, met een opgerolde handdoek onder haar kin en een gerbera en een takje kamperfoelie op haar buik en borst.

Als je rouwt om een dierbare nabije ga je, meer of minder, voor die ander leven. Je krijgt er een rol bij, waar je niet voor hoeft te kiezen en zeker niet altijd, maar er zullen zich situaties

voordoen waarin je meer de keuzes van de gestorvene volgt dan je eigen afwegingen. Je laat de ander in je voortleven.

Van bestaande word je nabestaande. Een nabestaande, die de afwezige laat voortbestaan.

Kort na vijven komen de mensen van de begrafenisonderneming van het UMCG. Een jonge heldere man, die de juiste toon treft, het midden houdend tussen piëteit en de betrokken exactheid waarmee hij de nodige papieren invult. En een ongelikte beer, die onderuitgezakt in een leren stoel zit, ongeduldig met zijn voet wiebelt en op de stoelleuning tikt, waarbij hij van de weeromstuit zichzelf probeert te corrigeren.

Ze gaan de kamer in waar ma ligt. We horen de ritsen van de lijkkak. Even verschijnt het hoofd van de jongeman tussen de een paar decimeter opengeschoven harmonicadeuren. ‘Wilt u de bloemen bovenop hebben liggen, op het kleed of eronder op de kleren?’

Ma komt op een brancard naar buiten togedekt met een donkerpaars kleed. Ook de lijkauto is paars, iets meer roodpaars. De brancard glijdt de auto in, klemmen worden vastgedraaid. De lompe man ondergaat een metamorfose als hij voor de lijkauto plaatsneemt en de weg op schrijdt. Geen voetganger, fietser of automobilist die voor deze rijzige waardigheid niet halt houdt. Stapvoets gaat ma op weg. We zwaaien. Dat wou ze graag. Dat ze uitgezwaaid zou worden. Altijd lang blijven zwaaien naar wie vertrekt. Pa aan het snikken. Als de auto bijna uit zicht is schuiven de gordijntjes automatisch dicht. Definitief.

Met het dode lichaam kon je, hoe illusoir ook, een gesprek voeren.

ZATERDAG 5 SEPTEMBER

Voor ma zwem ik in zee. De gele vlag hangt in top. Zwemmen is gevaarlijk. Er staat een stevige aanlandige wind. Mooie krachtige brandingsgolven die zich met woest schuimende koppen verheffen en breed uitlopen. Ik doe mijn tai chi-oefeningen in het rulle zand dicht bij de duinen. De hemel boven zee dreigt met loodgrijze wolken maar in het oosten komt de zon op in een blauwe lucht waarin de wolken goudbepoederd zijn. Ik loop met blote voeten en opgerolde broekspijpen door het brandingswater. Op een gegeven moment ben ik niet meer te houden. Ik doe mijn kleren uit en loop de zee in. Ik werp me in de golven, duik, spartel, spat met het schuim, draai me op mijn rug en duik dwars door een aanrollende golf. De rest van de dag is het zout op mijn huid en in mijn haren.

Vrij snel na het overlijden van Roel ging ma naar Egmond en zwom in de vroege ochtend in zee. Misschien al in de eerste weken na de uitvaart. Pa en ma, ze woonden toen in Lelystad, konden daarna bij mij in Heiloo blijven. Het was vaak op een woensdag. En zo werd de woensdag hun dag. Tot op het laatst heeft ma beklemtoond hoezeer deze vaste dag in Heiloo, in de tuin, met de kippen, met de kat Isa, met de koeien in de weilanden rondom, haar en pa hebben geholpen bij het verwerken van de dood van hun zoon.

De afdruk van de bodem van mijn waterflesje in het zand. Vijf kuiltjes in een cirkel. Als gezin waren we een vijftal. Drie – ook zo'n getal.

Nog voor negen uur loop ik door de winkelstraat van Egmond en herinner ik mij mijn blij opwindende als we tijdens onze vakantie aan zee op een regendag een boek mochten kopen. Ik koos meestal een stripboek, Lucky Luke of Buck Danny.

Met een kop koffie en een croissant zit ik op de bank parallel aan de centrale strandopgang, waar pa en ma vaak zaten de laatste jaren als ze Egmond bezochten. Zij met nieuwe haring of een broodje kroket. 'Tussen allemaal andere grijze koppen,' zoals ma met zelfspot zei.

Onder een steeds donkerder en dreigender loden lucht kleurt de zee groen, vuilgroen met daarin hagelwitte strepen van de schuimkoppen op de golven. Een grijze regensluijer hangt vrijwel stil. De zon trekt zich van het regime boven zee niets aan, zodat zich snel een regenboog verheft, het rood, oranje, geel, groen, blauw en violet sterk oplichtend in de rouwende lucht.

ZONDAG 6 SEPTEMBER

Ik heb mijn spontane huilbuien, nu voor 't eerst, als ik de trap afloop, bij het aanrecht sta, water uit de regenpijp in een ton hoor druppelen. De tranen komen vanzelf zonder dat er een herinnering aan ma aan voorafgaat en ze blijven zonder inhoud als ik mijn verdriet niet actief op haar richt.

Op andere momenten overvalt een herinnering me – de blijdschap van ma die in een diepe huilbui overgaat als ik vertel van mijn ochtendenboek, dat ik ter nagedachtenis aan haar zal schrijven – of ik roep een herinnering, een beeld bewust op.

De kamperfoelie is weer uitbundig aan het bloeien.

Ik luister voor ma naar *Diskotabel*. In de vergelijking zijn de 'Fontane di Roma' van Respighi. Toen we in Zaandam woonden, in de jaren tachtig, luisterden we vaak naar het opiniërende radioprogramma waarin nieuwe klassieke lp's, later cd's werden besproken en een nieuwe opname met twee oude werd vergeleken. Met vriend Arie, met wie ma geregeld quatre-mains speelde, nam ze later in de week de uitzending door.

In die beginjaren van het programma zijn ook drie uitvoeringen van de 'Fontane di Roma' door het panel gerecenseerd. Ik heb toen de uitvoering gekocht van het Orchestre Symphonique de Montréal onder leiding van Charles Dutoit. Een blauwe Decca-plaat met naast de 'Fontane' 'Pini di Roma' en 'Feste Romane'. Nu komt John Wilson met Sinfonia of London als beste uit de bus. De panelleden zijn evenals presentator Lex Bohlmeijer lyrisch over de ongelooflijke kleurenrijkdom, het klankspectrum en het filmische karakter. Van de oude plaat van Lorin Maazel is de opnamekwaliteit belabberd. Verrassend is dat de als 'te vet', 'te present', 'te duidelijk' beoordeelde andere nieuwe plaat van de dirigentenhand van Chailly is.

Een revelatie is de vierde Symfonie van Schumann van het Gürzenich-Orchester Köln onder leiding van François-Xavier Roth. Zij spelen de originele versie en zó dat de ongrijpbare, grillige Schumann plotseling Mozartiaans licht en makkelijk klinkt.

Verder worden er een cd van cellist Stuart Pincombe be-

sproken, zijn debuut, met stukken van Bach tot Morton Feldman, en de sonate voor viool (Jennifer Pike) en piano (Martin Roscoe) van Edward Elgar.

Dirigent Antony Hermus vertelt over de orkestpraktijk in coronatijd. De orkestleden zitten op anderhalve meter afstand van elkaar. ‘Een beetje meespelen is er niet meer bij. Je moet op het puntje van je stoel zitten en actief meedoen. Het is moeilijk om de anderen te horen. Je hoort alleen je eigen spel. Maar er zijn orkestleden die het erg prettig vinden dat ze niet meer in de aura van een ander zitten.’

Ma had juist dit soort informatie leuk gevonden. Ze was geïnteresseerd in de praktijk van het dirigeren en de verhalen van het orkest achter de uitvoering. Als meisje, kind aan huis in het Concertgebouw en in de ban van Eduard van Beinum, wilde ze met een dirigent trouwen. Of met een boer.

MAANDAG 7 SEPTEMBER

Ik heb voor ma een verhaal van Tsjechov gelezen. Ze nam de bundel ‘1886-1887’ elke keer mee naar het huisje in de bossen van Ermelo. Samen met een boek van een achterlicht van Pasternak, dat haar qua stijl tegenviel maar dat ze wel bleef lezen omdat ze ooit verslingerd was aan *Dokter Zjivago*. De eerste uitgave van Bruna in twee delen uit 1959, had een ereplaats in haar boekenkast.

‘In de heilige Paasnacht’ is deels het verhaal van monnik Hiëronymus die in deze hoogtijnacht tijdens zijn dienst als veerman niet afgelost wordt. Hij betreurt de dood van zijn

vriend Nikolaj, ook monnik, de eigenlijke hoofdpersoon. Een zachtmoedige man, aldus Hiëronymus, ontvankelijk voor de fijnste indrukken, gevoelig, bescheiden en begiftigd met het talent hymnen te kunnen schrijven.

De verteller hoort het verhaal aan op de pont terwijl de veerman, gegrepen door zijn emoties, geregeld vergeet de boot aan de kabel voort te trekken. Op de achtergrond luiden de paasklokken, slaan vlammen uit teertonnen, klinken door de rookwalmen heen het geschuiifel en geroezemoes van de paasgangers en de gezangen van de geestelijken.

‘Hoe beknopt wist hij de zin van vele beelden en gedachten in enkele woorden samen te persen en hoe zoetvloeiend en vastomlijnd kwam dat allemaal bij hem te staan!’ Hiëronymus voelt zich verweesd, een weduwnaar nu hij de zachtheid en verfijning van Nikolaj moet missen, die gewoon was ’s nachts Hiëronymus bij zijn werk aan te roepen. Een eenvoudige monnik zonder opleiding ‘die door zijn lofzangen bloemen, sterren en zonnestrallen vlocht en die eenzaam en onbegrepen had geleefd’.

‘In zijn ogen,’ zo stelt de verteller het zich voor, ‘moet behalve intelligentie iets vriendelijks gestraald hebben en er moet iets van die nauwelijks bedwongen kinderlijke opwinding in hebben gelegen, die ik in de stem van Hiëronymus had gehoord, toen hij mij citaten uit de gezangen had voordragen.’

Ik weet niet of dit verhaal ma aansprak, misschien heeft ze iets van zichzelf herkend in de monnik die bij zijn werk als veerman tijdens de paasnacht niet wordt afgelost. Ma deed rustig en uit overtuiging haar goede werken. Ze probeerde boven de intriges te staan, die onvermijdelijk op ieders pad

komen, de spelletjes, de grove streken van potentatjes, de kortzichtigheid van onverdraagzamen. Thuis liet ze haar woede, frustratie, pijn, verbazing alsnog de vrije loop.

Ze heeft veel vrijwilligerswerk gedaan. 'Ik denk,' zei ze een paar dagen voor haar dood terugkijkend op haar onbetaalde inzet in musea, bejaardenhuizen, instellingen voor verstandelijk beperkten, bij Vrouwen voor Vrede, 'dat ik mijn bijdrage aan de maatschappij heb geleverd.'